

lerle nisbeten kapıkulu zümreleri arasında belirli bir mutabakat sağlanmış, bu arada ocakları ıslah çalışmalarına da hız verilmiştir. Ancak III. Selim döneminde kurulan Nizâm-ı Cedîd ordusunun yenîçerilerin tehdidiyle ilga edilmesinin ardından artık kapıkulu ocaklarının en etkili son temsilcisi gibi kalan Yeniçeri Ocağı II. Mahmud tarafından kaldırılmış, diğer kapıkulu ocakları da ya ilga edilmiş veya hazırlanan yeni kanunlarla yeniden teşkilâtlandırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

3 Numaralı Mühimme Defteri (nşr. Nezihi Aykut v.dğr.), Ankara 1993, s. 105, 106, 594; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 414; II, 512, 612, 746, 747; *Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri*, tür.yer.; Ayn Ali, *Kavânin-i Âl-i Osmân*, s. 88 vd.; *Kitâb-ı Müstetâb* (nşr. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* içinde), Ankara 1974, s. 15 vd.; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 27-29, 41-46, 51, 71, 84-85, 90 vd.; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âl-i Osmân* (nşr. Sevim İlğürel), s. 143 vd.; *Eyyûbî Efendi Kânun-nâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 37, 40 vd.; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 187 vd.; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler: Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ* (haz. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1969, s. 67 vd.; a.mlf., *Zübde-i Vekâyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 12, 55, 85, 168, 192, 197, 199, 240, 290, 432, 502, 533, 543, 575; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 310 vd.; Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverfaltung*, I-II, tür.yer.; Ahmed Cevâd, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, I, 2 vd.; Cevdet, *Târih*, I, 37; XII, 166 vd., 185; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kiyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, s. 2-7; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 68-101, 153 vd.; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; a.mlf., *Kapıkulu Ocakları*, I-II; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; A. H. Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi* (trc. Seçkin Cilizoglu), İstanbul 1987, s. 54 vd., 91-94, 97-98; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1987, tür.yer.; a.mlf., "Mehmed II", *İA*, VII, 511 vd.; Pakalın, II, 173-175; Abdülkadir Özcan, "Altı Bölük", *DA*, II, 531; a.mlf., "Buçuktepe Vak'ası", a.e., VI, 343-344; a.mlf., "Devşirme", a.e., IX, 254-257; a.mlf., "Gurebâ Bölükleri", a.e., XIV, 201-202.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

KAPIYA ÇIKMA

(bk. BEDERGÂH).

KAPİTÜLASYON

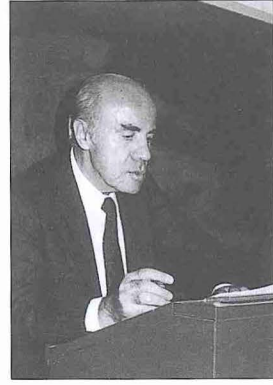
Bir müslüman devlette güven içinde ticarî faaliyetlerde bulunmak üzere hristiyan devletlere verilen imtiyaz (bk. AHİDNÂME; İMTİYÂZAT).

KAPLAN, Mehmet (1915-1986)

Edebiyat tarihçisi, tenkitçi ve yazar.

Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde doğdu. İlkokulu Sivrihisar'da, orta ve lise öğrenimini Eskişehir'de tamamladı. Yüksek Muallim Mektebi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Şubesi'nden mezun olduğu yıl, M. Fuad Köprülü tarafından asistan adayı olarak Türkiyat Enstitüsü'ne alındı (1939). Ancak Köprülü'nün siyasete atılarak üniversiteden ayrılması üzerine XIX. Asır Türk Edebiyatı Kürsüsü'nün başına getirilen Ahmet Hamdi Tanpınar'ın asistanı oldu. 1942'de doktorasını verdi. 1944'te doçentliğe, 1953'te profesörlüğe yükseldi. 1958 yılında öğretime başlayan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi dekanı olarak görev yaptı, bu arada Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurdu. Türk halk edebiyatı sahasında ilk çalışmaları burada başlatarak asistanlarıyla beraber derlemelerde bulundu. 1960'ta İstanbul'daki kürsüsüne döndü. 1974 yılında Türkiyat Enstitüsü müdürü, 1982'de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanı, 1983'te ikinci defa Türkiyat Araştırma Merkezi müdürü oldu. Ekim 1983'te Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu üyeliğine seçildi. Bu resmî görevlerinin yanı sıra Kültür Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kurduğu kültür, dil ve edebiyat komisyonlarının çoğunda görev aldı. 1936'da öğrenci bursuyla Almanya'da, 1949-1950 ve 1959-1960 yıllarında Fransa ve İngiltere'de, 1967'de Almanya, Fransa, İngiltere ve İsviçre'de inceleme ve araştırma yapmak üzere bulunan Mehmet Kaplan ayrıca Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde konferanslara ve seminerlere katıldı. Ocak 1984'te emekli oldu ve ölümüne kadar Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Mezarı Karacaahmet Kabristanı'ndadır. Kendisine Millî Kültür Vakfı tarafından "millî kültüre hizmet şeref armağanı" verilmiş (1981), emekliliği münasebetiyle Dergâh Yayınları tarafından Mehmet Kaplan'a Armağan (İstanbul 1984), ölümünden sonra da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nce Mehmet Kaplan İçin (Ankara 1988) adlı kitaplar yayımlanmış, ayrıca Boğaziçi (Mart 1986, sy. 45) ve Türk Edebiyatı (Mart 1986, sy. 149) dergileri onun için birer özel sayı çıkarmıştır.

Mehmet
Kaplan

Yazı hayatına 1939 yılında şiirle başlayan Mehmet Kaplan, zihnini meşgul eden hemen bütün fikirleri deneme ve makalelerinde ortaya koymuş, yıllar boyunca giderek olgunlaşan düşünce sistemi bu yazılar vasıtasıyla sonraki nesilleri etkilemiştir. Nuri Hisar, Ruhi Çınar, K. Domaniç, Osman Okatan, Osman Selçuk, Nuri Tarhan takma adlarını da kullanan Kaplan'ın büyük bir kısmı *Hareket, Gençlik, Çığır, İnkılâpçı Gençlik, İstanbul, Bizim Türkiye, Yeni Sabah, Komünizme Karşı Mücadele, Hisar, Türk Yurdu, Çağrı, Türk Düşüncesi, Yol, Türk Kültürü, Milliyet, Büyük Türkiye, Bayrak, Türk Edebiyatı, Tercüman, Millî Kültür, Kaynaklar, Türk Dili*nde olmak üzere 100'e yakın gazete ve dergide yayımlanan deneme, makale ve tercümelelerinden bir kısmı kitap haline gelmiştir.

Uzmanlık alanı yeni Türk edebiyatı olmakla beraber Mehmet Kaplan, Türk edebiyatının asırlar boyunca devam eden tarihî seyri içinde vücuda gelen belli başlı kültür eserlerini ele alıp incelemiş, bunları değişik edebî metotlarla değerlendirmiş, böylece yetiştirdiği araştırmacılara yeni ufuklar açarak kültür ve fikir hayatının gelişmesinde önemli rol oynamış çok yönlü bir ilim adamıdır. Güzel sanatlardan fikir akımlarına, kültür ve medeniyet meselelerinden politikaya, din, ilim ve tarih konularından devlet ve üniversite problemlerine kadar çok geniş bir alanı kapsayan deneme tarzındaki yazılarıyla bir fikir adamı olarak da kendini kabul ettiren Mehmet Kaplan'ın üzerinde ısrarla durduğu hususların başında millî kültür ve medeniyet meseleleri önemli bir yer tuttu. Ona göre bir organizasyon olan devleti meydana getiren aslî unsur millettir. Uzun tarihleri boyunca pek çok devlet kuran Türkler'in devamlılığını sağlayan, onları ayakta tutan ise kültürleri olmuştur. Şu halde milleti millet yapan

temel unsur kültürdür. Bir milletin ruhu en anlamlı şekilde kültür eserlerinde görülür. Bütün güzel sanatlar kültürün içine girer, fakat bunlardan yalnız edebiyat konusur, zira onun ham maddesi dildir.

Mehmet Kaplan, Türk medeniyetinin üç ana devresine (atlı-göçebe, yerleşik medeniyet ve Batılılaşma dönemi) ait metinleri incelerken onlarda Türk milletine has değerleri temsil eden ideal insan tiplerini ortaya çıkarmış, Jung'un kolektif gayri şuur psikolojisine dayanarak bunların bir medeniyet dairesinden diğerine geçişte yok olmadığını, değişerek devam ettiğini ileri sürmüştür. Kuvvet ve hâkimiyet iradesiyle dünyayı fethetmek isteyen akıncı Türkler'in ideal insan tipine "alp" adını vermiştir. Atlı-göçebe Türkler, gayri şuurlarındaki ideal değerlerden vazgeçmeden mânevî yönlerini besleyen İslâmiyet sayesinde dünyanın en güçlü ve medenî devletlerinden Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kurmuşlardır. Bu organizasyonda, "gazi" tipine dönüşen alp tipi ile mânevîyatı besleyen "velî" tipine dönüşen "şaman"ın ve "uluğ Türk"ün önemli rolü vardır. Din uğruna savaşan gazi tipi yeni gibi görünmekle beraber Jung'un kolektif gayri şuur adını verdiği mâzî şuuruyla alp tipinin bir nevi devamıdır. Velî tipi sert, aktif, daima savaşan, iradeli alp tipini yumuşatarak onun toprağa bağlanmasında ve "devlet-i ebed-müddet" fikrinin savunucusu olmasında önemli rol oynamıştır.

Kaplan'a göre devlet sadece toprak kazanmayı hedef alan bir organizasyon değildir. Sınırların gerisinde yaşayan ve devletin devamlılığını sağlayan fertleri her bakımdan besleyecek ve geliştirecek kurumlar da ihmal edilmemelidir. Aslında bir esnaf teşkilâtı olan Ahîlik ve onu temsil eden ahî tipi, Osmanlı hayat sisteminde gazi ve velînin yanı sıra bir başka temel unsur olmuştur. Buna göre Osmanlı sistemini oluşturan sentezi gazi, velî ve ahî şeklinde formüle etmek mümkündür.

Mehmet Kaplan, eski kültüre ait eserleri incelerken atlı-göçebe devri Türk edebiyatı mahsulleriyle yerleşik medeniyete geçtikten sonraki eserlerde görülen üslûp özelliği farklılığına da ilk dikkati çeken araştırmacıdır. "Dede Korkut Kitabı'nda Hayvanlar", "Yunus Emre ve Nebatlar" adlı incelemeleriyle bu konudaki üslûp araştırmalarında yeni görüşler ortaya atmıştır. Atlı-göçebe Türk'ün eserlerine has imaj ve sembollerin hayvanlar

âleminde alındığı, yerleşik medeniyete ait eserlerde ise daha çok nebâtî imaj ve sembollerin kullanıldığını tesbit etmesi ve bunu çeşitli örneklerle açıklaması bu araştırmaların dikkati çekici diğer bir yönünü oluşturmaktadır.

Eserleri. A) Araştırma ve İncelemeler.

1. *Tevfik Fikret ve Şiiri* (İstanbul 1946). Doçentlik çalışması olan bu eserde Kaplan'ın biyografi ile edebiyat ve fikir arasında kurduğu ilişkiye psikoloji ve stilistik metotlarını da ilâve ettiği görülür. Tevfik Fikret'in biyografisini ele aldığı kısımda onun hayatını modern psikolojiye göre tahlil ederek Türk edebiyatı araştırmalarına bir yenilik getiren Kaplan daha önce uygulanan biyografik ve tarihî metottan uzaklaşmış, psikolojik metoda yönelmiştir. Burada dikkati çeken bir husus da o yıllarda Avrupa'da yeni başlayan stilistik metodunun kullanılmış olmasıdır. 2. *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul 1948). Müellifin doktora tezi olan bu çalışmada edebî eserleri dış etkilerle açıklayan metot hâkimdir. Bu görüş doğrultusunda bir edebî eserde karakter ve mizaçtan ziyade sosyal çevrenin, tarihî, ekonomik ve sosyal şartların etkisi ön plandadır. 3. *Şiir Tahlilleri I* (Âkif Paşa'dan Yahya Kemal'e Kadar; İstanbul 1954). Eserde, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar yetişen otuz bir şairin kendilerini en iyi ifade ettikleri birer eseri seçilerek hem müstakil olarak hem de birbiriyle mukayese edilmek suretiyle sanatçının içinde yetiştiği çevre ve dönem yorumlanmıştır. 4. *Tanpınar'ın Şiir Dünyası* (İstanbul 1963). Bu eserde Tanpınar'ın bütün şiirleri Freud ile Jung'un ferdî ve kolektif gayri şuur psikolojisiyle sürrealizm metoduna göre incelenmiştir. 5. *Şiir Tahlilleri II* (İstanbul 1965). Cumhuriyet devrinin önde gelen otuz dört şairi ele alınarak devirlerin ve şahsiyetlerin orijinal tarafları tema ve üslûba ait müşahhas örneklerle ortaya konulduğu gibi nesillerin tercihlerinin zaman içinde nasıl değiştiği de açıklanmıştır. Genişletilmiş olarak 1973'te *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri* adıyla tekrar yayımlanan eserde yaşamakta olan otuz altı şaire de yer verilmek suretiyle tenkit sahasındaki büyük bir boşluk doldurulmuştur. 6. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I* (İstanbul 1976), *II* (İstanbul 1986). Kaplan bu araştırmalarında, Türk milletinin tarih boyunca meydana getirdiği edebî eserleri Freud ve Jung'un kolektif psikoloji nazariyesini de dikkate alarak müstakil makaleler halin-

de tahlil etmiş, İslâmiyet öncesine ait bazı metinlerle klasik Türk edebiyatının önemli eser ve şahsiyetlerini, Tanzimat'tan sonra ve Cumhuriyet döneminde eser veren pek çok yazar ve şairi değişik açılardan incelemiştir. 7. *Hikâye Tahlilleri* (İstanbul 1979). İlk hikâyecilerimizden Sâmipaşazâde Sezâî'den başlayarak günümüz hikâyecilerine kadar tanınmış otuz sekiz yazarın birer hikâyesinin incelendiği eser sahasında yapılmış ilk çalışmadır. 8. *Oğuz Kağan Destanı* (İstanbul 1979). 9. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III: Tip Tahlilleri* (İstanbul 1985). Konuşmalarında ve derslerinde tip tahlillerinden sık sık bahseden Kaplan'ın fikir sisteminin en somut örneğidir. Burada Oğuz Kağan destanından başlayarak sırasıyla Göktürk yazıtları, Dede Korkut kitabı, Manas destanı, Köroğlu, gazi, velî ve ahî tipleriyle Leylâ ve Mecnun, Kerem ile Aslı, yeni aydın tipi, Büyük Reşid Paşa ve Şinâsi, hürriyet kahramanı Nâmık Kemal ele alınmıştır.

B) Denemeler. 1. *Nesillerin Ruhu* (İstanbul 1967). Fransız düşünürü Alain'ın "yazarak düşünme" görüşünü benimseyen Mehmet Kaplan düşüncelerini kısa denemelerle ortaya koymayı tercih etmiştir. Onun deneme türündeki bu ilk kitabında daha ziyade kültür milliyetçiliği, halk kültürü, dil, insan ve tarih üzerine yazdığı yazılar bir araya getirilmiştir. Özellikle gençler arasında bu eseriyle tanınan yazar düşünceleriyle yeni nesiller üzerinde geniş ufuklar açmıştır. 2. *Büyük Türkiye Rüyası* (İstanbul 1969). Kültür, medeniyet, devlet, demokrasi, din, ilim, ordu, millet, sosyalizm, milliyetçilik, gençlik, tarih ve çağdaş Türkiye'nin çeşitli meseleleri hakkında yazılmış denemelerden meydana gelmektedir. 3. *Edebiyatımızın İçinden* (İstanbul 1978). Eski ve yakın dönem Türk şair ve yazarları ile onların çeşitli eserleri hakkında kaleme alınmış makalelerden oluşmuştur. 4. *Kültür ve Dil* (İstanbul 1982). Bu ad altında toplanan denemelerin ana fikri Kaplan'ın "devlet-millet-kültür" kavramları arasında kurduğu parçalanmaz ve ayrılmaz ilişkidir.

C) Antolojiler ve Diğer Çalışmalar. 1. *Köroğlu Destanı* (Mehmet Akalın ve Muharrem Bali ile birlikte, Ankara 1973). Erzurumlu halk hikâyecisi Behçet Mahir'den derlenen eser Türkiye'de ve dünyada büyük yankılar uyandırmıştır. 2. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, I-IV (İ. Enginün, B. Emil, Z. Kerman ile birlikte, İstanbul 1974-

1989). 3. *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman ile birlikte, I-II, İstanbul 1981). 4. *Atatürk Devri Fikir Hayatı* (İ. Enginün, Z. Kerman, N. Birinci, A. Uçman ile birlikte, I-II, Ankara 1982). 5. *Atatürk Devri Türk Edebiyatı* (İ. Enginün, Z. Kerman, N. Birinci, A. Uçman ile birlikte, I-II, Ankara 1982). 6. *Cenab Şahabeddin'in Bütün Şiirleri* (İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci ve A. Uçman ile birlikte, İstanbul 1984). Cenab Şahabeddin'in ailesinin verdiği şiir müsveddelerine dayanılarak hazırlanmış bir çalışmadır. 7. *Mehmet Kaplan'dan Seçmeler* (I-II, Ankara 1988). Kaplan'ın ölümünden sonra İnci Enginün ve Zeynep Kerman tarafından onun çeşitli makalelerinden derlenmiştir. Kaplan'ın bir edebiyat tarihi yazma arzusu bu seçmelerle bir bakıma yerine getirilmeye çalışılmıştır. 8. *Âli'ye Mektuplar* (haz. Zeynep Kerman – İnci Enginün, İstanbul 1992). Mehmet Kaplan'ın asistan olarak üniversitede meslek hayatına başladığı yıllarda arkadaşı Âli Ölmezoğlu'na yazdığı mektuplardan meydana gelmektedir. Mektuplarda, bir ilim adamının ilim hayatındaki gelişme merhaleleriyle duygu ve düşünceleri bütün samimiyetiyle ortaya konmuştur.

Bunların dışında Ahmed Haşim'in *Bize Göre, Gurabâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi* (İstanbul 1969), Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul 1970), Nâmık Kemal'in *İntibah* (İstanbul 1972) adlı eserlerini sadeleştirerek notlarla yayıma hazırlayan Kaplan'ın liseler için yazdığı *Edebiyat I, II, III* (İstanbul 1976-1977) ve açık öğretim için kaleme aldığı *Türk Dili ve Edebiyatı* (Ankara 1976) adlı ders kitapları da vardır. Mehmet Kaplan hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Kaplan – Konur Ertop, "Mehmet Kaplan'ın Hayatı ve Eserleri" (röportaj), *Edebiyat Yıllığı* 1976, İstanbul 1976 (Nesin Vakfı), s. 760-771; Zeynep Kerman, "Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Hayatı ve Eserleri", *Mehmet Kaplan İçin* (haz. Zeynep Kerman), Ankara 1988, s. 1-31; a.mlf. – İnci Enginün, *Mehmet Kaplan: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 2000; Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı: 1923-1950*, Ankara 1993, s. 907-920; Osman Sel, *Mehmet Kaplan'ın Eğitim-Öğretim ile İlgili Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1993), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Necat Birinci, "Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Hayatı ve Eserleri", *Türk Edebiyatı*, XIII/149, İstanbul 1986, s. 63-66; a.mlf., "Kaplan, Mehmet", *TDEA*, V, 152-153.

ZEYNEP KERMAN

KAPLICA

Tabii sıcak su kaynakları üzerine kurulmuş hamam, ılıca.

Kelimenin aslı **kapalı ılıcadır**; halk arasında **kaynarca, ılı su, ısı su, germâbe, kudret hamamı, hudaî hamam** ve **âbizenne** gibi isimlerle de bilinir. Anadolu'daki birçok coğrafi isim, o yerin yakınında bulunan sıcak su kaynağına eski dönemlerde verilmiş isimlerden gelmektedir; Germe, Germiab, Germili, Terme, Çermik, Ilıca, Ilıcalar, Kaynarca gibi.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Eyyûb'un -bir cilt hastalığına yakalandıktan sonra- kendisini iyileştirmesi için rabbine niyazda bulunduğuna (el-Enbiyâ 21/ 83) ve Allah'ın ona, "Ayağını yere vur; işte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su" diye buyurduğu belirtilir (Sâd 38/42). Hz. Eyyûb denileni yapararak yerden çıkan su ile yıkanmış ve hastalığından kurtulup gençleşmiştir. Bu olay, Hz. Eyyûb'un sağ ayağıyla yere vurduğunda yerden sıcak bir suyun çıktığı ve onunla yıkandığı, sol ayağıyla vurduğunda ise soğuk bir su çıktığı ve ondan içtiği, böylece içinde ve dışında hiçbir hastalık kalmayarak iyileştiği şeklinde tefsir edilir (Fahreddin er-Râzî, VII, 208). Mes'ûdî, Eyyûb Tapınağı'nın ve onun içinde yıkandığı kaynağın kendi döneminde dahi ünlü olduğunu ve Şeria'da Nevâ yakınında bulunduğunu yazar (*Mürûcû'z-zehab*, I, 48). Sözü edilen yerde bugün Eyyûb Hamamı vardır. Hz. Peygamber de âlimleri şifalı sulara benzeterek, "Uzaktakiler gelip onlardan yararlanırlar, yakındakiler ise yararlanmazlar. Bu sırada ansızın su çekilip kaybolur; böylece bir kısım insanlar bundan yararlanmış, diğer bir kısım ise pişman olmuş olur" demiştir (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, I, 474; Zemahşerî, I, 322; İbnü'l-Esrî, I, 445).

Sıcak kaynak sularından faydalanılması ve bunların bir mimari tesisle bütünleştirilerek hamam haline getirilmesi eski bir geçmişe dayanmaktadır. Saint Moritz-les-Bains (İsviçre) kaplıcalarına ek binalar yapılrken temel hafriyatında bulunan küvet ve çeşitli bronz eşyanın milâttan önce 2000'li yıllara ait olduğu belirlenmiştir. 1500 kaynakla şifalı sıcak sular yönünden çok zengin bir bölge olan Anadolu'da hemen her sıcak su kaynağının yakınında bir höyük ve yanında bina kalıntıları bulunmakta, bunlardan bazılarının Hititler'den günümüze kadar 4000 yıldır kullanıldığı görülmektedir. Meselâ Ankara'nın 74 km. güneybatısındaki Haymana

Kaplıcası'nda (Yaban / Yapan Hamamı) suyun çıktığı yerde bulunan havuz ve dehlizin Hitit mimari eseri olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Romalılar dehlizi uzatarak su dağıtım yolu şeklinde kullanmışlar ve çevresine müstakil banyolar, küçük havuzlar yapmışlardır. Selçuklular döneminde büyük havuz bir duvarla bölünerek çifte hamam şekline sokulmuş, Osmanlılar da bunun erkekler kısmına bir soyunmalıkla yanına bir kadınlar kısmı ilâve etmişlerdir.

Başlangıçta termal kaynakların şifa verici özelliği farkedilmeden sadece masrafsız sıcak su olmalarından dolayı yıkanma tesislerinde kullanılmaları sebebiyle bütün dünyada buralara "hamam" denilmesine rağmen kaplıcalar işlev ve mimari yönleriyle hamamlardan farklı yapılarıdır. Öncelikle kaplıcalarda toprağın derinliklerinden gelen, dolayısıyla magma tabakasına yakınlığı oranında ısınmış, radyoaktiflik ve çeşitli minareller açısından kimyasal zenginlik kazanmış olan tabii sıcak sular kullanıldığı için bu binalar hamamlar gibi sadece yıkanarak temizlenme amacına yönelik değildir. Termal suların bilhassa değişik hastalıkları tedavi edici, şifa verici özelliklerinin farkedildiği Antikçağ'dan beri âzami derecede faydalanabilmek için kaplıca planlarında hamamlara göre bazı değişiklikler yapılmış, meselâ hamamlardaki göbek taşının yerini kaplıcalarda geniş çaplı bir havuz almıştır. Birkaç basamakla içine inilen havuzlar normal bir insan boyu civarında derinliğe sahiptir. Biçim yönünden kaplıcalar, büyük Roma gimnazyumlarının ortası havuzlu ılık ve sıcaklık bölümlerine benzer. Bu yapılarda yıkanılacak suyu ısıtmaya mahsus bir külhana ihtiyaç yoktur ve kaynaktan genelde 70-80° sıcaklıkla gelen suyun kurna ve havuzlarda ıltılarak kullanılması söz konusudur. Sıcak su lülelerden yan duvarlarda yer alan kurnalara ve bir oluktan havuza dolar, bunun karşısına rastlayan yerdeki bir menfezden çıkar. Lüleler vasıtasıyla kurnalara akıtılan su ile yapılan geleneksel Türk hamamına özgü yıkanma biçimi kaplıcalarda da göz önünde tutulmuş, sıcaklık bölümlerinin plan düzenlemesi buna uygun şekilde yapılmıştır. Soyunmalık ve ılık tertibinde ise Türk hamam mimarisinin karakteristik plan şemasına bağlı kalınmıştır.

Anadolu'nun en eski İslâmî dönem kaplıcaları, Selçuklular ve Beylikler zamanında Türk hamamı formuna sokulan veya eski planları üzerine kendi malzemeleri